

В.Г.Набиев *

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

КҮРД ДИАСПОРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Батыс Азияның ең ежелгі халықтарының бірі автохтонды шығу тегі бар екендігі айтылады, оның шынайы тарихи тіршілігі осы аймақта екі мыңжылдықтан асады. Этноұлттық ерекшеліктердің жарқын көрінісіне ие, бірақ V–VI ғасырларда этникалық консолидациясын біртіндеп жоғалтқан халық туралы айтылады. Күрд этностарының негізгі қонысының аумағы, әр түрлі диалект формасындағы тілі, өзіндік менталитеті мен антропологиялық және этникалық ерекшеліктері, бірегей және бай мәдениетімен ерекшеленеді.

Қазіргі уақытта Күрдістан Түркия, Иран және Ирак арасында саяси тұрғыдан бөлінген, олардың мемлекеттік шекаралары күрдтер қоныстанған территориядан өтіп, шамамен Күрдістанның орталығында қиылысады. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылған.

Түйін сөздер: Күрдістан, күрдтер, түрікмен күрдтері, армян күрдтері, Әзірбайжан күрдтері, грузин күрдтері, қоныс аударушы күрдтер, күрд диаспорасы.

Набиев В.Г. *

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУРДСКОЙ ДИАСПОРЫ

Аннотация

В статье речь пойдет об одном из древнейших народов Западной Азии автохтонного происхождения, чье достоверное историческое существование в этом регионе превышает два с половиной тысячелетия. О народе, окончательно завершившем свою этническую консолидацию еще в V–VI веках, обладающем отчетливо выраженными этнонациональными признаками. Территорией основного расселения курдского этноса, языком в разных диалектных формах, собственной ментальностью и антропологическими и этническими особенностями, своеобразной и богатой культурой. В настоящее время Курдистан политически разделен между Турцией, Ираном и Ираком, государственные границы которых, проходя по населенной курдами территории, сходятся примерно в центре Курдистана. Вместе с тем, в статье уделено и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: Курдистан, курды, туркменские курды, армянские курды, азербайджанские курды, грузинские курды, курды-переселенцы, курдская диаспора.

*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

FEATURES OF THE FORMATION OF THE KURDISH DIASPORA

Abstract

The article will focus on one of the oldest peoples of Western Asia of autochthonous origin, whose reliable historical existence in this region exceeds two and a half millennia. About the people who finally completed their ethnic consolidation in the V-VI centuries, having clearly expressed ethno-national characteristics. The territory of the main settlement of the Kurdish ethnic group, the language in different dialect forms, its own mentality and anthropological and ethnic characteristics, a peculiar and rich culture. Currently, Kurdistan is politically divided between Turkey, Iran and Iraq, whose state borders, passing through the territory inhabited by Kurds, converge approximately in the center of Kurdistan. At the same time, the article also focuses on controversial issues.

Keywords: Kurdistan, Kurds, Turkmen Kurds, Armenian Kurds, Azerbaijani Kurds, Georgian Kurds, displaced Kurds, the Kurdish diaspora.

Кіріспе.

Орталық Азия мен ТМД -ның басқа елдеріндегі күрд диаспорасы бір бөлігі болып табылатын күрд халқының тарихы жиырма жылдан астам уақытқа созылады және оның тамыры тереңнен бастау алады. Бүгінде бұрынғы кеңестік күрдтер мыңнан астам ауылда, қалада және қалада кең аумақта тұрады.

ТМД -да тұратын күрдтер тарихи бірнеше тармаққа бөлінеді: - түркімен күрдтері; - Әрмен, әзірбайжан (нахичеван) және грузин күрдтері; -КСРО мен ТМД елдерінің ішкі миграциясының нәтижесінде қалыптастасқан: ресейлік, қазақстандық, ортаазиялық, украиналық, беларустық, молдовалық және балтық жағалаулық;

Ресей империясының аумағында күрдтердің пайда болуы туралы бірқатар ресейлік ақпарат көздерінде кездеседі. И.М. Дьяконовтың жұмыстарында б.ғ.дейін VIII-VII ғғ. бүкіл Закавказье мидиялықтардың (яғни күрд халқының ата -бабаларының) ықпалында болды делінген. Дәл осындай ақпарат армян дереккөздерінде де кездеседі, онда күрдтер туралы мәліметтер біздің эрамызға дейінгі 6 ғасырға жатады. 10 ғасырда Закавказьеде (орталығы Гянджа қаласында) күрдтер Шедадиндер әулеті тәуелсіз мемлекет құрған. 16-17 ғасырдан бастап күрдтер Парсыдан (Хорасан) қоныс аударған Түркіменстанда да өмір сүрген болатын. Бұл және басқа да ақпарат, профессор Шараф Ашири өзінің «КСРО күрдтері» [1,б.485] басылымына дұрыс жазылған, осы мәліметтер, күрдтер Закавказьеіні үнемі мекендеді деп айтуға негіз береді. Ресейде күрд диаспорасы XIX ғасырдың бірінші жартысынан бастап құрылған.

Зерттеу әдістемесі.

Қойылған мақсаттарға жету жолында шетелдік және отандық авторлардың ғылыми еңбектеріндегі эмпирикалық жолмен дәлелденген пікірлері, диссертация қорытындылары, отандық баспа беттеріндегі тақырып аясындағы сұхбаттар және жеке тұжырымдар алынды. Күрд диаспорасын қалыптастыру процесі, кез келген шындық құбылысы сияқты, көп қырлы және оны зерттеуге кешенді көзқарасты қажет ететінін зерттеулерден көруімізге болады. Сондай-ақ, зерттеуде тарихи-салыстырмалы әдіс қолданылады, бұл кеңістікте және уақытта салыстыруға, көлденең және тігінен мүмкіндік береді. Историзм принципін қолдану нақты тарихи жағдайларды ескере отырып, даму мен өзара байланыста күрд диаспорасының мәдениетін қалыптастыру процесін қарастыруға мүмкіндік берді. КСРО -ның ыдырауы жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуына әкелді.

Жаңадан құрылған мемлекеттер құрамы бойынша көпұлтты. Сондықтан олардың әрқайсысы үшін КСРО -ның ыдырауы нәтижесінде өз мемлекеттерінің сыртында пайда болған этникалық топтардың немесе диаспоралардың әлеуметтік интеграция мәселесі пайда болды.

Жаңа мемлекеттердегі диаспоралар мәртебесінің өзіндік ерекшелігі бар, ол мемлекеттік этникалық саясатпен, диаспоралар санымен және олардың өмір сүру деңгейімен, аймақтағы ұлтаралық шиеленістің деңгейі мен басқа да факторлармен байланысты. Бірақ олардың проблемалары жақын арада унитарлы мемлекеттер тұрғындарының арасында болғандықтан, диаспоралар ұлттық азшылықтардың жағдайына тап болды. Жаңадан құрылған елдер азаматтық, мемлекеттік тіл, көші -қон туралы заңдар қабылдағаннан кейін, олар өз жағдайының нашарлағанын сезді, жаңа жағдайларға бейімделуге, азаматтық мәселелері мен жаңа мемлекеттердің саяси және әлеуметтік саладағы орнын шешуге мәжбүр болды. үлкен, соның ішінде психологиялық қиындықтармен байланысты.

Әдеби шолу.

Күрд диаспорасының тарихи қалыптасуының тақырыбы сан қырлы, сондықтан әр түрлі ғылыми білімнің зерттеушілері өз зерттеулерінде бұл немесе басқа түрде осы құбылыстың әр түрлі аспектілеріне тоқталды. Күрд диаспорасының құрылу мәселесіне қатысты талдау барысында анықталған барлық әдеби көздер проблемалық принцип бойынша топтастырылды.

Күрдістандағы тарихи зерттеулердің ауқымы ресейлік саяхатшылар мен ғалымдардың есімдерімен байланысты. 1466 жылы Иран Күрдістан мен Үндістанға барған 15 ғасырдағы атақты орыс саяхатшысы Афанасий Никитин өзінің «Үш теңізді аралау» атты әйгілі кітабында өзінің географиялық зерттеулерін жүргізеді. Күрдтер мен Күрдістанға қызығушылық көрсеткен, күрд тілінде жазған және сөйлеген В.Ф. Минорский (1877-1966), дін, этнография, күрдтер тарихы туралы еңбектерінде, халықтың дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын зерттеген, Урмия көлінің (Иран) ежелгі ескерткіштерін зерттеуде өзін көрсетті. А.Орбели, үлкен зерттеу бағажы бар адам, түрік Күрдістанын аралап жүріп, көптеген материалдар жинаған. Тіл білімінің маманы, ол күрд әліпбиін жасады, күрд ғылыми мектебінің қалыптасуына өз үлесін қосты, күрд ғалымдарына белсенді түрде көмектесті. Күрдтер туралы қызықты мақалалар мен жазбалар Сорбонна профессоры В.П. Никитин қалам үшін туындылары, бірақ оның үлкен фактілік негізгі материалға толы және соңғы іргелі жұмысы - 1956 жылы Парижде басылып шығарылған «Күрдтер» кітабы [2,б.94]. Араб ғалымы Шакер Хасак: «Күрдтер мен күрд мәселесі», «Күрдтер», «Географиялық және этнографиялық зерттеулер», «Солтүстік Ирак» (физикалық география және популяция) басып шығарған, оларда халық, демография және этнография туралы тамаша фактілік материалдар бар. Бұрынғы КСРО аумағында тұратын күрдтер туралы тарихнамаға келсек, ол енді ғана қалыптаса бастады. Бұл ұлттық топтар мен азшылықтардың, соның ішінде күрдтердің мәселелері көптеген жылдар бойы бұрынғы КСРО үшін, Қазақстан үшін де өзіндік «тыйым салынған тақырып» болғандығына байланысты.

Тоталитаризм кезеңінде жарияланған еңбектердің көпшілігі негізінен бұрынғы КСРО шегінде олардың дамуының әлеуметтік-экономикалық, тарихи және мәдени-этникалық аспектілеріне арналған.

Сондықтан, бүгінгі күні тақырып жеткіліксіз ашылды, көп нәрсені нақтылау қажет. Ғылыми зерттеулердегі олқылықтарды толтыру қажет, атап айтқанда, күрд диаспорасының рөлін анықтау, қазіргі күрд диаспорасының даму жағдайы мен дамуын анықтау.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау.

Күрдтер Түркия билігінің саясаты, қуғын -сүргін, мәжбүрлі ассимиляция және физикалық жойылу салдарынан Күрдістаннан Ресейге көшкен. XIX ғасырдың бірінші жартысындағы орыс-парсы соғыстарынан кейін, 1813 жылғы Гүлистан бейбітшілік шарты мен 1828 жылғы Түрікменшай шарттары бойынша күрдтер мекендеген жерлердің бір бөлігі Ресейдің меншігіне өтті, содан кейін Закавказьең Ресейге түпкілікті қосылуына байланысты, онда болған күрдтер де оған бағынышты болды.

Барлық дерлік орыс-түрік соғыстарында күрдтер Ресей жағында Түркияға қарсы шыққан. Орыс әскерлерінің құрамында күрд қарулы топтары болған. Атап айтқанда, А.Пушкин бұл туралы өзінің әйгілі «Арзрумға саяхат» атты еңбегінде жазды. 1877-1878 жылдардағы орыс-түрік соғысында Хайтве Кочо батылдығы үшін жоғары мемлекеттік награда - Георгий Крестімен марапатталған, ал Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Алашраф Шамшидинов орыс армиясының генералы атағына ие болған.

Күрт қоныс аударушылардың екінші ағымы Ресейге Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін және одан кейінгі кезеңде басталған. Бұл негізінен Ресей қалаларына оқуға келген жастар еді.

1917 жылы, Ұлы Октябрь төңкерісінен кейін, барлық совет күрдтері социалистік құрылысқа белсене қатысқан, ал КСРО күрдтерге мемлекеттік тәуелсіздік беруге дайын бірінші ел болды. Сонымен, В.И. Лениннің жеке нұсқау бойынша Әзірбайжан Халық Комиссарлар Кеңесі республиканың Орталық Атқару Комитетіне Күрдістан Автономиялық Республикасын құру жобасын ұсынды. 1923 жылы Әзірбайжан құрамында тәуелсіз аумақтық бірлік - Күрдістан уезі бөлінді, ол төрт ауданды біріктірді - Лачин, Джабраил, Кубатлы және Келбаджарды аудандарын, Пириджан қаласы, содан кейін - Лачный орталығы болды. «Қызыл Күрдістан» туралы (шетелде осылай аталды) және оның үкіметінің бірінші кеңес төрағасы - Гуси Гаджиев туралы атақ КСРО шекарасынан тыс жерлерге кеңінен таратылып, белгілі болды [3,б.135].

1920 жылдардың ортасында мұнда ұлттық мектептер ашылды, күрд педагогикалық колледжі жұмыс істей бастады, күрд тілінде ұлттық газеттер мен кітаптар шығару басталды, күрд интеллигенциясының әлеуметтік «негізі» қалыптаса бастады. Біраз уақыттан кейін, күрдтер де тығыз өмір сүрген Армения, Грузия және Түрікменстан аймақтарында күрд мектептері құрылды, Ереванда ұлттық орталық құрылған.

Кеңестік күрдтердің жаңа өмір салудағы үлгісі мен табыстары Таяу Шығыстан келген ағайындарының ұлттық тәуелсіздікке қол жеткізуге және шетелде егеменді күрд мемлекетін құруға ынталандыру қызметін атқарған. Алайда, бұл күрес тиімді болған жоқ, дәл солай, кеңестік күрдтердің бостандығы (ұлттық автономия деңгейіндегі Кеңес Одағы аясында) бостандығы да қысқа болды. 1920 жылдардың ортасына дейін Әзірбайжан күрдтері республиканың қоғамдық-саяси өмірінің әр түрлі салаларында бірқатар ұлттық құқықтарға ие болғанына тоқталып кету қажет [4,б.136]. 1929 жылы Әзірбайжанның Күрдістан облысы өз мәресіне жетті.

«Қызыл Күрдістанды» жоюдың негізі 1930 жылдары КСРО, Түркия мен Әзірбайжан арасында дамыған саяси мемлекетаралық қатынастар негіз болған, ал оның негізгі себебі-Түркияда 1927-1932 жылдардағы оқиғалар барысында кеңес басшылығы мен әскерлерінің көмегімен Арарат күрдтерінің (Агра) аяусыз басылған көтерілісі.

Әзірбайжандағы жаңа әкімшілік бөліністі пайдаланып, республика басшылары 1930 ж. Күрдістан облысы ауданға айналды. Бірақ сол 1930 жылы бұл ұлттық округ жойылды, сөйтіп күрдтердің ұлттық құқықтарын елемей, олардың ассимиляция саясатының басталуы басталды [4,б.136].

Мысалы, 1926 жылы ресми халық санағы кезінде Әзірбайжанда 41 193 күрд тіркелгенін атап өткен жөн. 1926 жылы Қызыл Күрдістанда тұратын 37182 күрдтердің тек 3123 -і ғана ана тілінде сөйлеген. Нахичеван автономиялық республикасында тіркелген барлық 2897 күрд ана тілінде сөйлеген болатын. 1979 жылғы санақтың қорытындысы бойынша Әзірбайжанда бірде-бір күрд өмір сүрген жоқ болғандығы ма?! [5,б.112]

Төменде Әзірбайжанның күрдтерге шынайы көзқарасын көрсететін кесте берілген.

1921 ж	1926 ж	1939 ж	1959 ж	1970 ж	1979 ж	1989 ж
32780	41193	6000	15 000	5488	0	12200

Әзірбайжан күрдтері, үнемі елемеу мен ассимиляциялау саясатына қарамастан, ұлттық болмысын сақтап қалса да, моральдық және саяси қысымға ұшырауда. КСРО Орталық статистикалық басқармасының мәліметі бойынша, 1920 жылдары Закавказье мен Түрікмен КСР республикаларында 500 мыңға дейін күрдтер өмір сүрген. Кейінгі жылдардағы елдегі халық санағы олардың санының нақты өсімнен гөрі, айтарлықтай азайғанын көрсетті.

«Өткен ғасырдың 30 -жылдарының бірінші жартысында Қызыл Күрдістанның жойылуымен Әзірбайжанда күрд халқының ақ геноциді басталды. Күрт театры, радио бағдарламалары, күрд мектептері, күрд факультеттері жабыла бастады, күрд тілінде кітап шығару тоқтатылды.

Күрд ұлтының беделінің жоқтығы мен 30-40 -шы жылдардағы репрессия КСРО -ның ұлттық құрамы мен халық санағының нәтижелері туралы анықтамалықтарда күрдтер «және басқалар...» бағанына енгізілген.

1936 жылы төлқұжаттағы ұлт бағанында «күрд» орнына «әзербайжан» деп жазу туралы шешім қабылданды. Кейінгі жылдары олар грузин, түрікмен деп жазылды. 1940-1980 жылдары ондаған мың күрдтер басқа ұлттардың атымен «тығылды», «күрдтер» бағанасы кеңестік республикалардың ұлттық құрамы бойынша кестелерден алынып тасталды. [6,б.112]

Төлқұжат деректерін ауыстыру 1938 жылы аяқталды. Айтпақшы, жеке куәліктердегі ресми «күрдтердің жоғалуы» Әзірбайжанда толық, Түркіменстанда - негізінен Грузияда - ішінара атқарылған. Ал, Арменияда ұлтты «конфессиялық» деп алмастырды. «Ұлт» бағанында «күрд» орнына «езид» деп жаза бастады, бұл тек күрд халқының атын жоюға ықпал етті»[7,б.192].

Осылайша, күрдтердің ұлттық құқықтары туралы мәселе мұнда ерекше түрде шешілді: күрд халқы жоқ, демек олардың ұлттық құқықтары туралы мәселе болуы мүмкін емес. Мансаптық өсудің бір шарты күрдтердің өздерін әзербайжанбыз деп таныстыруы болғаны белгілі. Әдетте, азды -көпті қызметке тағайындалғанға дейін ғылыми дәреже беру және т.б. күрдтер төлқұжатындағы «ұлтты» деген бағанға «әзербайжан» деп жазуға мәжбүр болды.

Грузияда күрдтердің пайда болуы Түркия саясатымен байланысты, өйткені 1918 жылы түрік билігі мен күрдтердің (мұсылмандардың) кейбір бөлігінің діни және саяси қуғын -сүргіні нәтижесінде Ван, Кара қалаларынан мен Түркияның Сурмалинск облыстарынан келген езидтік күрдтердің шағын топтары Грузия мен Арменияға көшті.

Грузияға, атап айтқанда, Тбилисиге, көшіп келген езид күрдтері, шыққан тегіне және кәсібіне байланысты шаруалар, қала көшелеріне бұрынғы тұрғылықты жеріне қарай қоныстанды: ауылдастары бір аймаққа қоныстануға тырысты, бір бардың мүшелері (патронимия) - бір көшеге орналасты. Қоныс аударылғаннан кейін грузиндердің мейірімді көзқарасының арқасында грузин күрдтерінің өмірінде күрт өзгерістер болды. Күрд халқының әлеуметтік және материалдық әл-ауқаты жақсарды, олардың жалпы білімі мен мәдени деңгейі көтерілді, интеллигенция пайда болды. Алайда, үкіметтің бюрократиялық аппараты еңбекке қабілетті күрдтерді ең алдымен қара жұмыс ретінде қолданды. Нәтижесінде Кеңес өкіметі болған 70 жыл ішінде ескі ұрпақтың негізгі бөлігі сауатсыз болып қалды [8,б.45]. Бүгінде аздаған күрдтер ана тілінде оқи және жаза алады.

Күрд халқының тарихындағы қайғылы және аз зерттелген беттердің бірі-бұл Закавказьедегі ықшам резиденциясының аймақтарынан күрдтердің едәуір бөлігін Қазақстан мен Орталық Азияға жаппай күштеп қоныстандыруы. Осы уақытқа дейін бұл әрекеттің нақты саяси мазмұны жоқ. Орта Азия мен Қазақстанда күрдтердің пайда болуы қазіргі Тоталитаризм саясатының нәтижесі болып табылады, олардың 1937, 1944, 1948-1950 жылдары Закавказье республикаларынан күштеп қоныс аударуынан көрінеді. [9,б.165]

1944 жылы Грузиядан 6297 отбасы, 27 657 адам Қазақстанға және Орта Азия республикаларына жер аударылды. Олардың ішінде үш мыңға жуығы (депортацияланған күрдтердің саны, өкінішке орай, белгісіз) Алматы облысына түскен. 1999 жылғы халық санағы бойынша Қазақстанда 32764 күрдтер өмір сүрді, олардың 15 мыңы Алматы облысында,

Қазақстан Республикасы күрдтерінің «Barbang» қауымдастығының мәліметі бойынша 100 мыңнан астам күрд Қазақстанда өмір сүруде.

Ресми деректер бойынша, 1944 жылы Қырғызстанға жер аударылған барлық адамдардың саны (81,121 адам), ал 1533 -і күрдтер болған. 1989 жылы жүргізілген санақ кезінде Қырғызстанда 14300 күрд тұратыны анықталды. Күрдтер арасында туудың жоғары деңгейі мен халық санағында қателіктері ескере отырып, жергілікті күрд белсенділері қазіргі уақытта Қырғызстанда 20 мыңға жуық күрд тұрады деп болжауда [10,б.23].

1944 жылдың күзінде Грузиядан Өзбекстанға жер аударылған 55550 күрд, месхет түріктері мен хемшиндер аударылған. 1926 жылы республикада 15 мың күрд болды, 1979 жылғы ресми мәліметтер бойынша олардың саны 982 адамға дейін азайды. 1989 жылғы санақта 1839 күрд көрсетілді, ал 1959 және 1970 жылғы санаққа сәйкес Өзбекстанда мұндай халық мүлде «болмады». Кеңес Одағы кезінде де, тәуелсіздік жарияланғаннан кейін де бұл халықтың мәдени дамуы үшін ештеңе жасалмады. Керісінше, күрдтердің ассимиляциясы мемлекеттік саясатқа айналды. Өзбекстандағы күрдтердің саны туралы сенімді деректер ешқашан болған емес. 1989-1990 жылдар аралығында Таулы Қарабақтағы жанжалға байланысты Өзбекстанға 685 күрд қоныс аударды. 1990 жылдардың басында Ферғана алқабындағы этникалық қақтығыстар кезінде жүздеген күрд отбасы Өзбекстаннан Қазақстан мен Ресейге қашып кетті. Одақ ыдырағаннан кейін басталған күрдтердің Өзбекстаннан қоныс аудару процесі бүгінгі күнге дейін жалғасуда.

Түркіменстан - күрдтерді жұтып қойған елдердің бірі. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі халық санағы Түркіменстанда күрдтердің болғанын ресми түрде мойындамады. Түркіменстан күрдтері өздері туралы мәлімдей алмайтын ұлттық тамырлары мен мәдениетінен ажыратылды. 300 мың адамға жеткен түркімен күрдтері толықтай ассимиляцияланды. Олар ТМД -дағы барлық күрдтерге қарағанда аз зерттелген, сонымен қатар бұл республикадағы күрдтердің өмірі туралы сенімді ғылыми зерттеулер жоқ.

Депортация күрдтерге үлкен қиындықтар әкелді: жұқпалы аурулардан өлім, қоныс аудару кезіндегі репрессия және т.б. Күрдтер рухани мәдениет, білім және тіл саласында да орны толмас шығынға ұшырады.

Орта Азия күрдтерін зерттеу нәтижелері бойынша олардың дамуы көбіне белгілі мемлекеттердің таңдаған үкіметінің саяси бағытына байланысты екені байқалды. Мысалы, Түркіменстан күрдтері 90% -ға дейін ассимиляцияланған, Өзбекстан күрдтері елден көшуге ұмтылады және күрдтердің нақты санын білмейді. Қырғызстанда күрд халқының өкілдерінің тағдыры жаңа тарихтың барлық оқиғаларымен байланысты болды. Тек Қазақстан күрдтері ғана өз тілін, мәдениеті мен тарихын сақтап, дамытуға мүмкіндік алды.

Қорытынды (шешім).

Көп өлшемді талдау, қоғамдық-саяси, тарихи, мұрағаттық және басқа да жазбаша дереккөздердің историзм принциптеріне сүйене отырып, ұлттық азшылықтарға, соның ішінде күрд азшылығына қатысты депортация мен геноцидтің теріс салдарын анықтауға және көрсетуге болады. Жалпы алғанда, күрдтер ХХ ғасырдың 30-50 жылдарында кеңес басшылығының тоталитаризмнің дәрежі саясатының кепіліне айналды. Осылайша, бір түнде, олардың күрд ұлтына тиесілі екендігі үшін ұжымдық жауапкершілік принципіне сәйкес, олар жасына, жынысына, лауазымына, лауазымына және, ақырында, денсаулық жағдайына қарамастан, жер аударылды.

Күрдтерді үйлерінен күштеп шығарып жіберуінің басты себептерінің бірі - түрік тыңшылық жасады деген күдікпен айыптау болды. Сол кездегі мұрағаттық құжаттарға сүйенсек, күрдтерді жаппай көшіру Түркия территориясымен шектесіп жатқан Әзірбайжан, Армения, Грузия аймақтарында болған. Бұл күдіктің себебі күрдтердің шетелдегі туыстарымен сауда байланысы болса керек. Айыптаулар, қауәсектер мен болжамдарға негізделген. Бұл күрд халқының бір республикадан екіншісіне, бір мекендейтін жерден басқаға - қоныстанбаған жерге күштеп қоныс аударуы бүкіл халықтың жан дүниесін сусындататын «тамыр жүйесін» бұзды және оның тарихында өшпес із қалдырды. Өкінішке

орай, осындай қоныс аударумен күрдтер біздің елдің көптеген халықтарының тағдырын сол қайталады.

Кеңестік күрдтердің тағдырында басты рөлді сыртқы фактор, сонымен қатар тоталитарлық мемлекетте билеуші элитаның өзінің халықаралық амбицияларын қанағаттандыру үшін, сөзсіз, бақылауға алатынын анықтаған жөн. Мұндай жағдайда этнос саясаттың белсенді субъектісі ретінде өмір сүре алмайды, ал этностың бүкіл ішкі әлеуеті, оның топтық мүддесі тек осы өмірде сүру мәселесіне бағытталады. Осының бәрі белгілі бір дәрежеде этникалық азшылықтардың сталиндік депортация кезінде «үнсіз бағынуын» түсіндіреді.

Қорытындылай келе, зерттеу негізінде қоғамның әлеуметтік-саяси консолидациясының өзекті мәселелерін шешуге арналған келесі ұсыныстар әзірленді, бұл әр түрлі ұлт өкілдерінің біртұтас, тату отбасына, берік отбасына бірігуіне және және тұрақты күй кешуіне ықпал етеді.:

- қоғамның жаңаруы мен реформасы жағдайында олардың достығы мен өзара көмегін, сондай -ақ басқа мемлекеттермен ынтымақтастығын объективті түрде көрсететін ТМД мен Орталық Азия халықтарының тарихын құру қажет;

- республикалық және әлемдік тәжірибені, бұқаралық ақпарат құралдарының әр түрлі формаларын қолдана отырып, әр этникалық топ өмірінің ең жақсы ерекшеліктерін белсенді түрде насихаттау, ұлттардың мәдени рухани өмірін, белгілі бір ұлттық ортада туындайтын түрлі мәселелерді көрсету үшін көбірек уақыт бөлу қажет;

-экономикалық жағдайы төмен азшылықтардың әл-ауқатының өсуіне жағдай жасау;

- ресми ақпараттық ресурстардың көмегімен Интернет кеңістігінде толеранттылық идеяларын насихаттау қажет;

-этносаралық процестерді көрсететін басылымдарды қатаң бақылау механизмін әзірлеу;

- Орталық Азияда , ТМД елдерінде , алыс шетелдерде де көші -қон процестерін зерттеу бойынша бірлескен аймақтық конференциялар, семинарлар, симпозиумдар өткізу қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Громыко А.А., Пономарева Б.Н. КСРО сыртқы саясатының тарихы. 1917-1945 - Мәскеу: «Ғылым» баспасы, 1976 - 425 б.

2. Жигалина О.И. Ирандағы ұлттық күрд қозғалысы (1918-1947) - Мәскеу:- 1988. – 94б.

3. Әбсаттаров Р.Б., Мирзоев К.И. «Ресей мен Кавказ аймағындағы күрд диаспоралары. ҚазҰПУ хабаршысы, «Әлеуметтану және саясаттану» сериясы. 2017. - №3 (59). - 135б.

4. Набиев В. Хабаршы вестник күрд диаспораларының ассимиляция тенденциялары туралы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. № 4 (68). Алматы. - 2019. - 136-140бб.

5. Мамедов К.В Әзірбайжан КСРО халқы 60 жыл. Баку, Әзірбайжан мемлекеттік баспасы, 1982. - 112 б.

6. Side Mall. Қазіргі кезеңдегі күрд диаспорасының кейбір мәселелері. // Күрд мәселесінің қазіргі жағдайы (ғылыми симпозиум). - Мәскеу, 1995. - 112 б.

7. Бұғай Н.Ф., Броев Т.М., Броев Р.М. Кеңестік күрдтер: өзгеру уақыты. - Мәскеу: Қап, 1993.- 192 б.

8. Ғажар Асқаров. ТМД елдеріндегі күрд диаспорасы. - Бішкек, 2005. - 48 б.

9. Набиев В. Күрд мәселесінің тарихын кезеңдеу. Хабаршы Хабаршысы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. № 2 (62). Алматы. - 2018.- 165-170бб.

10. Мирзоев К.И. Күрдтер. Тарих пен қазіргі заман (2 том) Күрд диаспораларының ассимиляция тенденциялары туралы.-Алматы, 2016. - 23 б.

References:

1. Gromyko A. A., Ponomareva B. N. *The history of the foreign policy of the USSR. 1917-1945-* Moscow: Nauka Publishing House, 1976. -425 p.
2. Zhigalina O. I. *The national movement of Kurds in Iran (1918-1947).*- Moscow: Nauka Publishing House, 1988. - P. 94.
3. Absattarov R. B., Mirzoev K. I. " *Kurdish diasporas in Russia and the Caucasus region.* Bulletin of KazNPU, Series "Sociological and Political sciences" - 2017. - No3 (59), – 135p.
4. Nabiev V. *On the issue of assimilation trends of the Kurdish diasporas, Khabarshy Vestnik. "Aleumettanu zhane sayasi gylymdar" seriyasy.* No. 4(68). Almaty. - 2019. 136-140bb.
5. Mammadov K. V. *The population of the Azerbaijani USSR for 60 years.* Baku, Azerbaijan State Publishing House, 19827 - p. 112.
6. Side Mall. *Some problems of the Kurdish diaspora at the present stage. // The current state of the Kurdish problem (scientific symposium).* - Moscow, 1995. - 112 p.
7. Bugay N. F., Broev T. M., Broev R. M. *Soviet Kurds: a time of change.* - Moscow: Kapl, 1993. -192 p.
8. Gazhar Askerov. *The Kurdish diaspora in the CIS countries.* Bishkek, 2005. - p. 48.
9. Nabiev V. *On the issue of assimilation trends of the Kurdish diasporas, Khabarshy Vestnik. "Aleumettanu zhane sayasi gylymdar" seriyasy.* No. 4(68). Almaty. - 2019. - 136-140bb.
10. Mirzoev K. I. *Kurds. History and Modernity (2 vols.)-* Almaty, 2016.; *On the issue of assimilation trends of the Kurdish diasporas.-* Almaty, 2016. - 23bb.